

Tadeusz Grabarczyk

BADANIA NAD EPOKĄ BRĄZU I WCZESNĄ EPOKĄ ŻELAZA

W 50-letniej historii Katedry Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego zainteresowanie epoką brązu i wczesną epoką żelaza, w stosunku do innych okresów i epok, nie było duże. W ciągu pierwszych 25 lat badano jedynie dwa cmentarzyska kultury pomorskiej oraz osadę i cmentarzysko kultury łużyckiej. J. Kmieciński prowadził prace na cmentarzysku kultury pomorskiej w Węsiorach st. 2, gm. Sulęczyno w 1961 r. Rozpoznano je podczas badań cmentarzyska z kręgami kultury wielbarskiej (Węsiory st. 1). W 1964 r. G. Dmochowska przeprowadziła prace wykopaliskowe na cmentarzysku kultury łużyckiej w Czyżowie st. 21, gm. Kleszczów¹, a w latach 1966–1967 K. Walenta na zniszczonym cmentarzysku kultury pomorskiej w Złotowie². Wszystkie te prace były najzupełniej przypadkowe. Podobna sytuacja wystąpiła w trakcie badań grodziska w Raciążu, gm. Tuchola, gdzie pod warstwami kulturowymi wczesnego średniowiecza zalegały materiały łużyckie³. Natrafiono na nie pod wałem, fosą i obiektami mieszkalnymi⁴.

Sądzić należy, że przyczyną braku zainteresowań był przede wszystkim skład osobowy Katedry. Nie było w niej w tym czasie specjalistów tego odcinka pradziejów. Ponadto ówczesny kierownik Katedry K. Jażdżewski, będąc jednocześnie dyrektorem Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, słusznie zapewne rozumował, że pracownicy muzeum są w stanie całkowicie zapłacić tę lukę. Wystarczy w tym miejscu przypomnieć nazwiska A. Gardawskiego, H. Ząbkiewicz-Koszańskiej i Z. Kaszewskiego.

¹ A. Andrzejewski, *Katalog archeologicznych zbiorów pozamuzealnych*, z. 4, Warszawa 1990, s. 15.

² „Informator Archeologiczny. Badania rok 1967” [Warszawa] 1968 [dalej IA 67/68], s. 124, (K. Walenta).

³ E. Hanc, *Osada kultury łużyckiej z V okresu epoki brązu w Raciążu, gm. Tuchola*, Łódź 1976 [maszynopis pracy magisterskiej].

⁴ IA 69/70, s. 299–300 (J. Kmieciński); IA 70/71, s. 197 (M. Kowalczyk); IA 76/77, s. 229–230 (M. Kowalczyk); IA 81/82, s. 199–200 (M. Kowalczyk, M. Trzciniński); IA 82/83, s. 223 (M. Trzciniński); IA 83/84, s. 209–210 (M. Trzciniński).

Podjęcie badań nad problematyką epoki brązu i wczesnej epoki żelaza nastąpiło po objęciu kierownictwa Katedry przez J. Kmiecińskiego. Wiązało się to z rozpoczęciem kompleksowych prac mikroregionalnych, a także z pilną potrzebą pozyskania materiału zabytkowego, którego brak w istotny sposób utrudniał prowadzenie zajęć dydaktycznych. Prace rozpoczęto w latach 1975–1976 na terenie powstającej wówczas kopalni węgla brunatnego w okolicach Belchatowa. Miały one charakter ratowniczy⁵.

Systematyczne prace wykopaliskowe podjęto w 1976 r. na obszarze tzw. wyspy bruskiej leżącej w północnej części Borów Tucholskich. K. Walenta zbadał i opublikował stanowisko (osadę i cmentarzysko) kultury łużyckiej w Leśnie st. 2A, gm. Brusy⁶. Znajdowało się tam 25 grobów jamowych i 1 popielnicowy – datowane co najmniej od IV okresu EB. W latach 1980–1981 badacz ten rozpoznał cmentarzysko płaskie i kurhanowe kultury pomorskiej w Główniczewicach st. 1, gm. Brusy⁷. W sezonach następnych K. Walenta prowadził prace na osadzie kultury pomorskiej w Zalesiu st. 1, gm. Brusy⁸, zniszczonym cmentarzysku kultury łużyckiej z V EB w Leśnie st. 19, gm. Brusy osadzie tejże kultury w Leśnie st. 21, gm. Brusy oraz cmentarzysku fazy wielkowiejskiej w Orliku st. 4, gm. Brusy⁹. Równolegle trwają badania na dużym cmentarzysku wielokulturowym w Leśnie st. 2, gm. Brusy. Obok kurhanów, wieńców, kręgu kamiennego i tzw. grobów płaskich kultury wielbarskiej występują tu pochówki, przeważnie popielnicowe, kultury łużyckiej oraz skrzynkowe i bez obwarowania kamiennego, związane z kulturą pomorską¹⁰. Większość tych materiałów znajdzie się w przygotowywanej do druku rozprawie o osadnictwie pradziejowym leśnieńskiego kompleksu osadniczego¹¹. Warto wspomnieć o szczególnie interesujących na tym terenie wzajemnych relacjach kultur pomorskiej i wielbarskiej. Wobec całkowitego braku materiałów kultury oksywijskiej nie można wykluczyć w tej – być może – niszy ekologicznej dłuższego, niż to się powszechnie przyjmuje, trwania tradycji pomorskich – aż do momentu pojawienia się osadnictwa wielbarskiego¹².

Drugim obszarem, na którym koncentruje się działalność Katedry, jest środkowe dorzecze Neru. Badania, którymi od 1978 r. kieruje J. Błaszczyk

⁵ IA 75/76, s. 101 (L. Domańska); IA 76/77, s. 94–95 (L. Domańska).

⁶ K. Walenta, *Cmentarzysko i osada kultury łużyckiej w Leśnie, gm. Brusy*, „Acta Universitatis Lodzianensis” 1985, Folia archaeologica [dalej AUL, F. arch.] 4, s. 57–93.

⁷ IA 80/81, s. 105 (K. Walenta); IA 81/82, s. 121–122 (K. Walenta).

⁸ IA 82/83, s. 144 (K. Walenta).

⁹ Stanowisko badane w 1991 r., informacja prowadzącego prace K. Walenty.

¹⁰ Stanowisko badane od 1976 r.; IA 83/84, s. 125 (K. Walenta); IA 84/85, s. 100 (K. Walenta); IA 85/86, s. 100 (K. Walenta); IA 86/87, s. 96 (K. Walenta); IA 87/88, s. 119 (K. Walenta); IA 89/93, s. 50 (K. Walenta).

¹¹ Informacja ustna K. Walenty.

¹² T. Grabarczyk, *Rozwój osadnictwa pradziejowego w Borach Tucholskich od schyłkowego paleolitu do III w. n.e.*, Łódź 1992, s. 52–55.

imponują swoim dorobkiem, choć trzeba przyznać, że nie znajdują należnego im miejsca w literaturze. Lista badanych i zbadanych stanowisk jest tutaj długa (patrz „Wykaz stanowisk”) dlatego też ograniczymy się do omówienia tych najważniejszych. Trzeba wspomnieć cmentarzysko kultury łużyckiej w Wilkowicach st. 1, gm. Wartkowice, które dostarczyło 148 grobów w większości datowanych na Ha C¹³ oraz szereg jam i palenisk. Drugim, zbadanym w całości, obiektem jest cmentarzysko kultury pomorskiej w Wierzbowej st. 1, gm. Wartkowice zawierające 40 grobów oraz miejsce ciałopalenia¹⁴. W czasie kompleksowych prac natrafiono również na obiekty starsze, związane z kulturą trzciniecką, jak np. w Drwalewie st. 1, gm. Wartkowice. Na uwagę zasługuje częste współwystępowanie grobów pomorskich z kłoszowymi, potwierdzające koncepcję T. Malinowskiego o istnieniu jednej tylko kultury – pomorskiej¹⁵.

Kolejnym kręgiem zainteresowań jest osadnictwo kultury pomorskiej w okolicach Odrów, gm. Czersk, w północnej części Borów Tucholskich. W latach 1986–1988 na osadzie tej kultury – Odry st. 2 – prowadziła prace E. Grzelakowska¹⁶, konfrontując wyniki eksploracji archeologicznej z wykonanymi przez siebie diagramami palinologicznymi¹⁷. Następny obiekt to cmentarzysko – Odry st. 3 – badane w latach 1987–1988 i 1991. Prace te były kontynuacją wcześniejszych poszukiwań J. Kostrzewskiego¹⁸. B. Górska-Grabarczyk odkryła tam skrzynie kamienne bez wyposażenia oraz grób bezpopielnicowy i jeden grób skrzynkowy, który doczekał się publikacji¹⁹. W 1989 r. podobne, również zniszczone, cmentarzysko badano w Łubnej st. 1, gm. Czersk²⁰.

Ostatnio rozpoczęto poszukiwania archeologiczne stanowisk kultury łużyckiej w obrębie wielkiej Łodzi. Ich efektem jest prowadzona eksploracja 3 osad tej kultury: Łódź–Józefów st. 3 – datowana na V okres EB/Ha C,

¹³ IA 82/83, s. 123–124 (J. Błaszczuk); IA 83/84, s. 99 (J. Błaszczuk); IA 84/85, s. 77 (J. Błaszczuk); IA 85/86, s. 72 (J. Błaszczuk); IA 87/88, s. 92 (J. Błaszczuk); IA 88/92, s. 57–58 (J. Błaszczuk).

¹⁴ IA 82/83, s. 122–123 (J. Błaszczuk).

¹⁵ Por. klasyczną już pozycję: T. Malinowski, *Kultura pomorska a kultura grobów podkłoszowych*, [w:] *Zagadnienia okresu lateńskiego w Polsce*, Wrocław 1968, s. 10–19, oraz najnowszą tegoż, *W sprawie tzw. kultury grobów podkłoszowych*, [w:] *Ziemia polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, red. S. Czopek, Rzeszów 1992, s. 215–217.

¹⁶ IA 86/87, s. 78 (E. Grzelakowska); IA 87/88, s. 101 (E. Grzelakowska).

¹⁷ E. Grzelakowska, Z. Balwierz, *Próba korelacji faz osadnictwa pradziejowego z wynikami badań paleobotanicznych w mikroregionie oderskim*, AUL, 1992, F. arch. 16, s. 275–284.

¹⁸ J. Kostrzewski, *Kilka osad kultury grobów skrzynkowych i zagadnienie przynależności etnicznej tej kultury*, „Przegląd Archeologiczny” 1937, t. 6, s. 273–292.

¹⁹ B. Górska-Grabarczyk, *Grób skrzynkowy kultury pomorskiej z Odrów, gm. Czersk stan. 3*, AUL, 1994, F. arch. 18, s. 19–24.

²⁰ T. Grabarczyk, *Rozwój osadnictwa...*, s. 50, tabl. XIV–XV.

Łódź–Józefów st. 5 – datowana na IV–V okres EB oraz Łódź–Polesie st. 11 – datowana na Ha C/D²¹.

Obok tych systematycznych badań dochodziło również do prac, w trakcie których, niejako „przy okazji”, odkrywano materiały pochodzące z epoki brązu lub wczesnej epoki żelaza. Należą do nich stanowiska w Wólce Łasieckiej st. 3, gm. Bolimów²², Włocławku–Szpetalu Dolnym, ul. Przesmyk 4b (w obu przypadkach badania T. Horbacza)²³ oraz Róźycach–Starej Wsi st. 3, gm. Kocierzew (badania L. Tyszler)²⁴.

Nie ma, niestety, wielu opracowań syntetycznych dotyczących tego okresu. Lukę starają się wypełnić w pewnym stopniu prace dotyczące tylko Borów Tucholskich²⁵. Zwraca się w nich uwagę na znaczny wpływ szeroko rozumianego środowiska przyrodniczego, determinującego w istotny sposób gospodarkę ludzkich gromad zamieszkujących ten mezoregion w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza. Polegały one w głównej mierze na wykorzystywaniu naturalnych zasobów poprzez preferowanie hodowli nad uprawą roli. Te ustalenia potwierdzają także przedstawiciele innych dyscyplin²⁶. Pojawiają się też pierwsze opracowania dotyczące centralnej Polski²⁷. Stan obecny badań dowodzi, że jesteśmy aktualnie na etapie początkowym, z którego do mety jest jeszcze bardzo daleko.

WYKAZ STANOWISK

Stosowane skróty: A. Andrzejewski – A. Andrzejewski, *Katalog archeologiczny zbiorów pozamuzealnych*, z. 4, *Kolekcja Katedry Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego*, Warszawa 1990; IA – „Informator Archeologiczny. Badania...”; w nawiasie podano nazwisko prowadzącego badania

1. Bałdrzychów st. 5, gm. Poddębice (J. Błaszczuk), cmentarzysko kultury pomorskiej, A. Andrzejewski, s. 17.

²¹ Informacja ustna prowadzącego badania P. Zawilskiego.

²² IA 76/77, s. 73 (T. Horbacz).

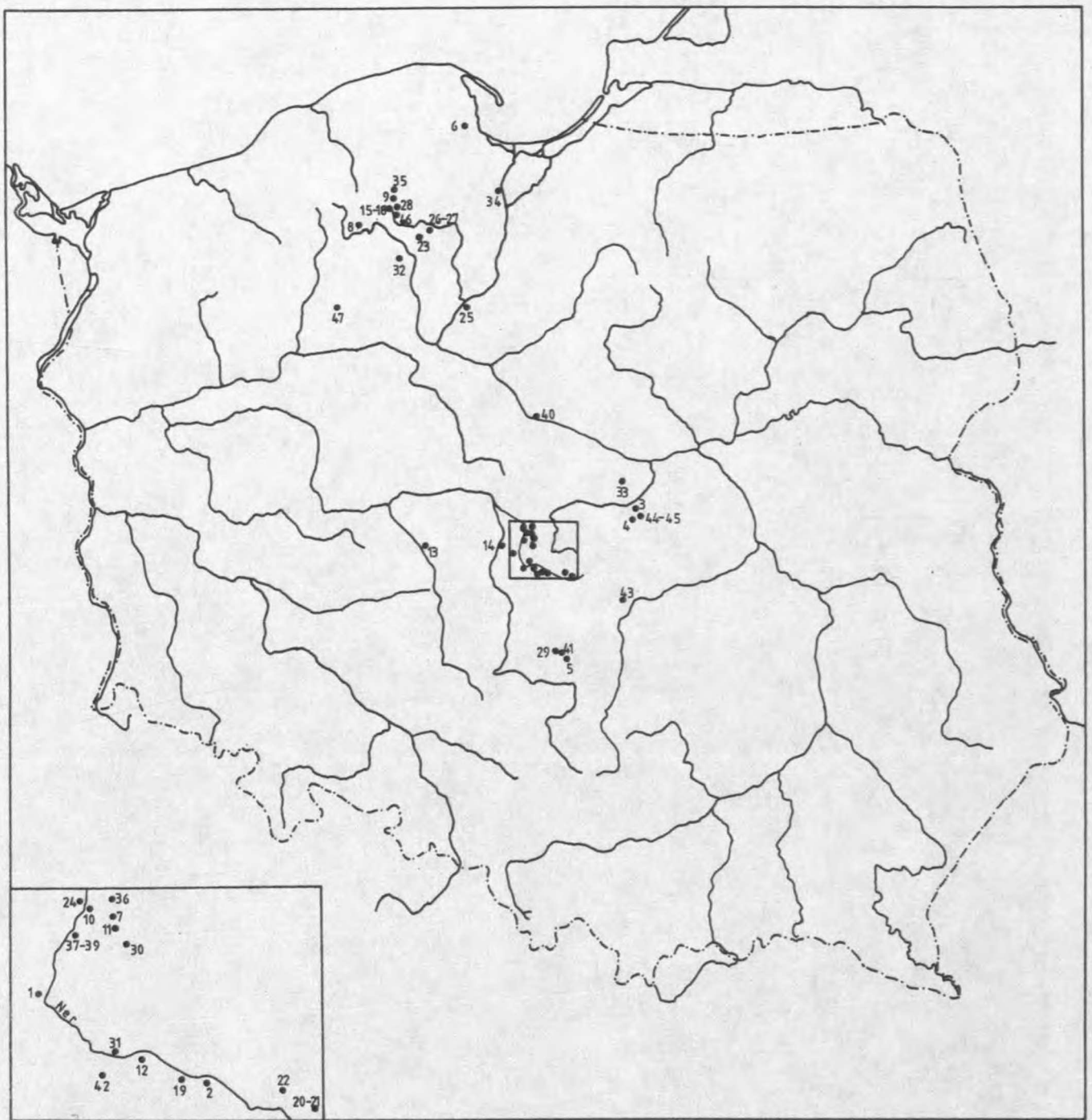
²³ IA 82/83, s. 303 (T. Horbacz).

²⁴ IA 89/93, s. 44 (L. Tyszler).

²⁵ E. Grzelakowska, *Środowiskowe uwarunkowania osadnictwa pradziejowego i wczesnośredniowiecznego w północnej części Borów Tucholskich*, Łódź 1989, s. 150; J. Kmieciński, *Dynamika rozwoju społeczno-gospodarczego grup ludzkich w starożytności i we wczesnym średniowieczu na tle środowiska naturalnego w mikroregionie tucholskim*, AUL, 1990, F. arch. 13, s. 57–83; T. Grabarczyk, *Pradzieje okolic Czerska*, [w:] *Czersk – przeszłość i teraźniejszość*, Bydgoszcz 1989, s. 22–32; tenże, *Rozwój osadnictwa...*, tenże, *Osadnictwo pradziejowe wyspy czerskiej*, AUL, 1992, F. arch. 17, s. 53–61.

²⁶ G. Miotk-Szpiganowicz, *The history of the vegetation of Bory Tucholskie and the role of man in the light of palynological investigations*, „Acta Paleobotanica” 1992, t. 32, z. 1, s. 39–122.

²⁷ G. Borkowska, *Stan badań nad obrzędkiem pogrzebowym ludności fazy łódzkiej*, AUL, 1992, F. arch. 17, s. 29–47.

Rys. 2. Stanowiska z epoki brązu. Wykaz stanowisk: 1. Bałdrzychów, gm. Poddębice; 2. Behcice, gm. Konstantynów Łódzki; 3. Bednary, gm. Nieborów; 4. Bełchów, gm. Nieborów; 5. Czyżów, gm. Kleszczów; 6. Dobrzenino, gm. Szemud; 7. Drwalew, gm. Wartkowiec; 8. Garbek, gm. Przechlewo; 9. Główczewice, gm. Brusy; 10. Gostków, gm. Wartkowiec; 11. Idzikowice, gm. Dalików; 12. Jermonice, gm. Lutomiersk; 13. Kurza, gm. Blizanów; 14. Leśnik, gm. Poddębice; 15. Leśno st. 2, gm. Brusy; 16. Leśno st. 2A, gm. Brusy; 17. Leśno st. 19, gm. Brusy; 18. Leśno st. 21, gm. Brusy; 19. Lutomiersk-Koziówki, gm. Lutomiersk; 20. Łódź-Józefów st. 3; 21. Łódź-Józefów st. 5; 22. Łódź-Polesie st. 11; 23. Łubna, st. 1, gm. Czersk; 24. Ner, gm. Wartkowiec; 25. Nowe Dobra, gm. Chełmno; 26. Odry st. 2, gm. Czersk; 27. Odry st. 3, gm. Czersk; 28. Orlik, gm. Brusy; 29. Piaski, gm. Kleszczów; 30. Psary, gm. Dalików; 31. Puczniew, gm. Lutomiersk; 32. Raciąż, gm. Tuchola; 33. Różyca-Stara Wieś, gm. Kocieszew; 34. Tczew, gm. loco; 35. Trzebuń, gm. Dziemiany-Lipusz; 36. Wierzbowa, gm. Wartkowiec; 37. Wikowice st. 1, gm. Wartkowiec; 38. Wilkowice st. 2, gm. Wartkowiec; 39. Wilkowice st. 4, gm. Wartkowiec; 40. Włocławek-Szpetal Dolny; 41. Wola Grzymalina, gm. Kleszczów; 42. Wola Łobudzka, gm. Szadek; 43. Wolbórz, gm. loco; 44. Wólka Łasiecka, st. 3, gm. Bolimów; 45. Wólka Łasiecka st. 4, gm. Bolimów; 46. Zalesie st. 1, gm. Brusy; 47. Złotów, gm. loco.

2. Bednary st. 6, gm. Nieborów (L. Tyszler), osada kultury pomorskiej, 1988, IA 88/92, s. 49.
3. Czyżów st. 21, gm. Kleszczów (G. Dmochowska), osada kultury łużyckiej, 1964, A. Andrzejewski, s. 15.
4. Drwalew st. 1, gm. Wartkowice (J. Błaszczuk), osada kultury trzcinieckiej, cmentarzysko kultury łużyckiej, 1982–1983, IA 82/83, s. 78–79; IA 83/84, s. 67.
5. Garbek st. 1, gm. Przechlewo (K. Walenta), cmentarzysko kultury pomorskiej, 1973, K. Walenta, *Badania ratownicze w Garbku, pow. Człuchów, stan. 1*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne” 1974, t. 4.
6. Główniczewice st. 1, gm. Brusy (K. Walenta), cmentarzysko kultury pomorskiej, 1980–1981, IA 80/81, s. 105; IA 81/82, s. 121–122.
7. Gostków st. 2, gm. Wartkowice (J. Błaszczuk), osada kultur łużyckiej i pomorskiej, A. Andrzejewski, s. 18.
8. Idzikowice st. 7, gm. Dalików (J. Błaszczuk), cmentarzysko kultury pomorskiej, 1985/1986, A. Andrzejewski, s. 18.
9. Jerwonice st. 7, gm. Lutomiersk (J. Błaszczuk), cmentarzysko kultury łużyckiej, 1985, A. Andrzejewski, s. 18.
10. Leśnik st. 1, gm. Poddębice (J. Błaszczuk), cmentarzysko kultury pomorskiej, 1978, A. Andrzejewski, s. 18.
11. Leśno st. 2, gm. Brusy (K. Walenta), cmentarzysko kultur łużyckiej i pomorskiej, 1976–1993, literatura – patrz przyp. 10.
12. Leśno st. 2A, gm. brusy (K. Walenta), osada i cmentarzysko kultury łużyckiej, 1976/1977, K. Walenta, *Cmentarzysko i osada kultury łużyckiej w Leśnie, gm. Brusy*, „Acta Universitatis Lodziensis” 1985, Folia Archaeologica 4, s. 57–93.
13. Leśno st. 19, gm. Brusy (K. Walenta), cmentarzysko kultury łużyckiej, 1986, A. Andrzejewski, s. 10–11.
14. Leśno st. 21, gm. Brusy (K. Walenta), osada kultury pomorskiej, 1987, A. Andrzejewski, s. 11.
15. Lutomiersk–Koziówki st. 1, (J. Kmiecinski), osada kultury pomorskiej, 1989–1990, informacja prowadzącego badania.
16. Łódź–Józefów st. 3, (P. Zawilski), osada kultury łużyckiej, 1989, informacja prowadzącego badania.
17. Łódź–Józefów st. 5, (P. Zawilski), osada kultury łużyckiej, 1991–1992, informacja prowadzącego badania.
18. Łódź–Polesie st. 11, (P. Zawilski), osada kultury łużyckiej, 1993, informacja prowadzącego badania.
19. Łubna st. 1, gm. Czersk (T. Grabarczyk), cmentarzysko kultury pomorskiej, 1989, literatura – patrz przyp. 20.
20. Ner st. 2, gm. Wartkowice (J. Błaszczuk), cmentarzysko kultury pomorskiej, 1989–1990, A. Andrzejewski 1989–1990.
21. Odry st. 2, gm. Czersk (E. Grzelakowska), osada kultury pomorskiej, 1986–1988, literatura – patrz przyp. 17 oraz E. Grzelakowska,

- Próba rekonstrukcji zmian roślinności w okolicach osady kultury pomorskiej w Odrach na podstawie źródeł przyrodniczych*, „Acta Universitatis Lodzianensis” 1990, Folia archaeologica 13, s. 13–24.
22. Odry st. 3, gm. Czersk (B. Górską-Grabarczyk), cmentarzysko kultury pomorskiej, 1987–1988, 1991, literatura – patrz przyp. 19.
 23. Orlik st. 4, gm. Brusy (K. Walenta), cmentarzysko fazy wielkowiejskiej, 1991, informacja prowadzącego badania.
 24. Piaski st. 15, gm. Kleszczów (L. Domańska), osada kultury łużyckiej, 1976, IA 76/77, s. 94–95.
 25. Psary st. 3, gm. Dalików (J. Błaszczyk), cmentarzysko kultury pomorskiej, 1988, A. Andrzejewski, s. 19.
 26. Puczniew st. 7, gm. Lutomiersk (J. Błaszczyk), cmentarzysko kultury łużyckiej, 1986, A. Andrzejewski, s. 19.
 27. Raciąż, gm. Tuchola, (J. Kmiecński), osada kultury łużyckiej, 1969–1983, literatura – patrz przyp. 3 i 4.
 28. Różyce–Stara Wieś st. 3, gm. Kocierzew (L. Tyszler), cmentarzysko kultury pomorskiej, 1989, IA 89/93, s. 44.
 29. Trzebuń st. 1, gm. Lipusz (K. Walenta), cmentarzysko kultury pomorskiej, 1975, A. Andrzejewski, s. 14.
 30. Wierzbowa st. 1, gm. Wartkowie (J. Błaszczyk), cmentarzysko kultury pomorskiej, IA 82/83, s. 122–123.
 31. Wilkowice st. 1, gm. Wartkowie (J. Błaszczyk), cmentarzysko kultury łużyckiej, literatura – patrz przyp. 13.
 32. Wilkowice st. 2, gm. Wartkowie (J. Błaszczyk), cmentarzysko kultury pomorskiej, 1980–1983, IA 80/81, s. 97–98; IA 81/82, s. 116; IA 82/83, s. 124; IA 83/84, s. 99.
 33. Wilkowice st. 4, gm. Wartkowie (J. Błaszczyk), osada kultury łużyckiej, 1987, A. Andrzejewski, s. 20.
 34. Włocławek–Szpetal Dolny, ul. Przesmyk 4b, (T. Horbacz), osada kultury pomorskiej, 1982, IA 82/83, s. 303.
 35. Wola Grzymalina st. 6, gm. Kleszczów (L. Domański), cmentarzysko kultury pomorskiej, 1975, IA 75/76, s. 101.
 36. Wola Łobudzka st. 1, gm. Szadek (J. Błaszczyk), cmentarzysko kultury pomorskiej, 1986–1988, A. Andrzejewski, s. 20.
 37. Wólka Łasiecka st. 3, gm. Bolimów (T. Horbacz), cmentarzysko kultury łużyckiej, 1975–1976, IA 76/77, s. 73.
 38. Wólka Łasiecka st. 4, gm. Bolimów (T. Horbacz), osada kultury łużyckiej, 1976, IA 76/77, s. 101.
 39. Zalesie st. 1, gm. Brusy (K. Walenta), osada kultury pomorskiej, 1982, IA 82/83, s. 144.
 40. Złotów st. 1, (K. Walenta), cmentarzysko kultury pomorskiej, 1966–1967, IA 67/68, s. 124.